

ДОСЛІДЖЕННЯ І ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

© Кукарцев О., 2014

Досліджено історію виникнення та формування дискурсу глобалізації, а також проаналізовано підходи до розуміння глобалізації. Зроблено висновок про відсутність у науці якоїсь єдиної загальної теорії глобалізації та висновок про наявність багатьох концепцій глобалізації, які по-різному тлумачать її суть, генезу, історію, структуру та логіку розвитку.

Ключові слова: глобалізація, глобальність, глобалізм, взаємозалежність, людство, теорія, теоретизування, дискурс.

Oleg Kukarcev

THE GLOBALIZATION STUDIES AND THEORISATION: TO THE HISTORY OF ISSUE

© Kukarcev Oleg, 2014

The article researches the history of origin and formation of globalization discourse and analyzes the approaches to understanding of globalization. On the basis of the research there is made a conclusion about the absence of some single general globalization theory in science. There is also a conclusion about the existence of many globalization conceptions that use different approaches to interpret its essence, genesis, history, structure, and logic of development. Over a period of two last decades, the term «globalization» has been used for marking the increasing world interdependency in economic, social, cultural, and political spheres. It is significant that the term is considered to be so clear, that the majority of authors do not provide its definition even in the works that directly cover the globalization theory. The representatives of different areas of science inclined to interpret the globalization on the basis of their own ideas and science interests. Hence there emerges a necessity to study the given standpoints.

In general, this research shows that theorisation of globalization has evolved unevenly in spite of a numerous theoretic debates and a literature boom. Particularly, it is observed that in the analysis of the globalization the most active are the experts of the fields of social philosophy, sociology, economics, political science, cultural studies, whereas in the other spheres of knowledge the globalization remains a marginal subject: it does not appear on the forefront and does not represent a subject of particular scientific interest.

Assessing the scientific state of the development of the problematic field of globalization, it seems reasonable to talk not about globalization theory, but about globalization theories, or considerably better about discourse and studies of globalization. The feature of globalization discourse consists in the fact that this discourse can not be localized on any one problem, in this connection the diversity of this issue broadens the field of scientific research and theoretical notions about globalization.

Key words: globalization, globality, globalism, interdependence, mankind, theory, theorisation, discourse.

Одним з ключових понять, яке використовують сучасні дослідники для характеристики процесів світового розвитку, є глобалізація. Наприкінці ХХ ст. цей термін прижився, проте слід визнати, що за всієї поширеності він нерідко виявляється позбавленим конкретного змісту. Передусім, у міркуваннях про глобалізацію у публіцистиці та науковій літературі йдеться про певний всеосяжний, об'єктивний процес, що стосується усієї земної кулі. Так, представники економічної науки під «глобалізацією» розуміють утворення світового ринку. Культурологи та соціологи зосереджують увагу на змінах у характері соціокультурних комунікацій, пов'язаних із зростанням взаємозалежності людства та посилення людських взаємодій. Спеціалісти в галузі історії намагаються з'ясувати витoki та часові межі процесу глобалізації, дослідити його динаміку. Представники різних сфер знання схильні трактувати глобалізацію з позиції власних уявлень та наукових інтересів. Звідси виникає потреба вивчення цих поглядів.

Процеси глобалізації породжують безліч теоретичних дебатів на різних рівнях: від публіцистичного до академічного. Пік зацікавлення проблемами глобалізації припадає на 90-ті рр. ХХ ст. Глобалізація виходить на порядок денний політиків, відомих письменників та громадських діячів, активістів політичних рухів так само, як представників академічної науки. Серед останніх, наприклад, можна назвати таких знаних дослідників, як Р. Робертсон [11], Е. Гіденс [4], У. Бек [3], З. Бауман [2], Дж. Стігліц [12], Д. Хелд [13], Е. МакГрю [9] та багатьох інших. Теоретичні дебати з проблеми глобалізації у цей період оцінюються неоднозначно: від негативного визначення як глобальної балаканини (*global babble*) до широкого зачарування глобалізацією.

Незважаючи на численні теоретичні дебати та бум літератури теоретизування з цієї проблеми розвинене нерівномірно. В дослідженні глобалізації найбільшою активністю вирізняються фахівці у галузі соціальної філософії, соціології, економіки, політичної науки, культурології, тоді як в інших сферах знання глобалізація залишається маргінальною темою, не будучи першочерговим і не стаючи предметом спеціального наукового інтересу.

Мета статті полягає у розкритті особливостей виникнення та формування дискурсу глобалізації, а також аналізі підходів до її розуміння.

Термін «глобалізація» – один з найуживаніших, і водночас один із найбільш беззмістовних у лексиконі сучасної суспільної теорії. Якщо простежувати його виникнення, треба визнати, що він з'явився у перші повоєнні роки (2СВ) та «виріс» із дієслова «глобалізувати» (*to globalize*), наявність якого як самостійного поняття зафіксована ще у 1950-ті рр. Так, у 1944 р. американські дослідники Олівер Рейзер та Болдвін Девіс у праці «Планетарна демократія» неодноразово використовували поняття *globalize* та *globalism*. На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово *mondialisation*, із зворотного перекладу якого англійською виникла «глобалізація» у тому значенні цього слова, у якому його зараз застосовують. Цей термін, який використовувався до цього епізодично, вперше поставив у центр концептуального дослідження у 1981 р. американський соціолог Дж. Маклін, який закликав «зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення». У 1983 р. британський дослідник Роланд Робертсон вперше вжив термін *globality* у назві однієї із своїх статей [16], у 1985 р. він же дав докладне тлумачення поняття *globalization* [17], а у 1992 р. виклав основи власної концепції у спеціальному дослідженні [18]. До середини 1990-х рр. концепція глобалізації, у межах якої цей процес тлумачився як один з найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки широко, що М. Вотерс писав: «Подібно тому, як основним поняттям 80-х рр. був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства у третє тисячоліття» [цит. за 8, С. 32].

Протягом двох останніх десятиліть термін «глобалізація» використовується для позначення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціокультурної та політичної. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не дають йому визначення навіть у роботах, безпосередньо присвячених теорії глобалізації. Спроби зрозуміти смислове значення цього терміна починаються тільки тоді, коли він протиставляється іншим однокореневим словам – таким як, наприклад, «глобалізм» (*globalism*) або «глобальність» (*globality*). Одним з класичних визначень цих понять можна вважати дефініцію німецького вченого Ульріха Бека, який розуміє під першим

«переконання в тому, що світовий ринок долає або поборює політичні бар'єри... або ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізм)», а під другим – сам факт того, що «ми вже тривалий час живемо в умовах світового суспільства у тому сенсі, що «закритість» окремих просторів є ілюзією» [3, С. 23–25]. Водночас цей підхід – тільки лише один із багатьох; так, наприклад, відомий американський дипломат і вчений Струоб Телбот стверджує, що термін «глобалізм» просто відображає той «факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки [між своїми окремими частинами], зокрема такі, що простягаються через моря та океани» [19, С. 257]. Докладно дискусія про розрізнення глобалізації та глобалізму викладається у відомій праці Роберта Кохейна та Джозефа Ная «Влада та взаємозалежність» [15], де автори доходять висновку, що таке розрізнення не має серйозного наукового значення, а суперечки навколо нього є суто схоластичними.

Так, поняття «глобалізація» не має сьогодні чіткого визначення. Незважаючи на те, що термін «глобалізація» став систематично використовуватись лише з кінця 1980-х рр., вже через десять років дослідники відзначили парадокс: хоча нікому не зрозуміло, чим є глобалізація, ніхто не сумнівається в її реальності. По суті, кожний автор вкладає у нього власний сенс, зміст якого коливається залежно від ідеологічних вподобань та дисциплінарної належності автора. Тому будь-яка серйозна спроба писати про глобалізацію має, на думку Р. Робертсона, містити аналіз подібності та відмінності між дискурсами про глобалізацію [11, С. 128]. Але у працях про глобалізацію ці дискурси виявились переплетені так тісно, що сталася ідеологічна абсолютизація концепту глобалізації, за допомогою якого часто намагаються пояснити всі значні зміни в сучасному світі, попередньо не з'ясувавши сутності цього історичного феномену.

Цю тенденцію помітив російський дослідник Владіслав Іноземцев, який дотепно порівняв теорію глобалізації з релігійною доктриною, «оскільки низка основоположних її тез приймається на віру, а найавторитетніші її адепти зазвичай ухиляються від обговорення принципових проблем, наче бояться порушити якесь ідеологічне табу» [7, С. 58]. До таких принципових проблем автор справедливо зарахував питання про суб'єкти та рушійні сили глобалізації, яка, на його думку, насправді є нічим іншим, як вестернізацією – тобто «експансією «західної» моделі суспільства та пристосування світу до потреб цієї моделі», що почалася з середини XV ст.

Залишаючись осторонь питання про наявність теорії глобалізації та продуктивність ототожнення глобалізації з вестернізацією, слід визнати, що більшості праць з глобалізації не вистачає емпіричного обґрунтування історією, внаслідок чого глобалізація справді виглядає спонтанним, самопідтримним процесом, який «виводиться, по суті, з безсуб'єктності цього феномену». Але це свідчить не стільки про відмову сучасного суспільствознавства виявити реальні рушійні сили глобалізації, скільки про реальні епістемологічні утруднення, які виникають у зв'язку з можливістю її суттєво різних дисциплінарних та міждисциплінарних (комплексних) трактувань, своєрідність яких, своєю чергою, об'єктивно обумовлена, з одного боку, проникненням у соціальні науки фундаментальних ідей сучасної наукової картини світу (НКС), а з іншого – конкурентоспроможністю різних концептуалізацій історії людства, в межах яких питання про рушійні сили та суб'єкти глобалізації або знімаються, або інтерпретуються у різний спосіб.

Так, використовуючи ідеї універсального еволюціонізму та категоріальний апарат синергетики, яка претендує на те, щоб стати ядром сучасної НКС, глобалізацію тлумачать, наприклад, як «об'єктивну еволюцію геобіосоціосистеми» [14, С. 407] або як «цільову функцію» нелінійного процесу самоорганізації «соціальної системи» у «надскладний організм – Мегасоціум», який, будучи «представлений локальними соціальними організаціями (соціумами)», своєю чергою, «має ідеальну програму життєвого циклу»: «проходить стадії зародження, росту та вмирання» [1, С. 65]. У межах цієї, як багато хто вважає, нової парадигми історичного знання глобалізація людства інтерпретується як етап *універсальної* або *глобальної історії*, які є циклічними.

Хоча категоріальний апарат синергетики і теорії систем доволі активно використовується майже в усіх великих працях, спроб послідовного системно-синергетичного тлумачення глобалізації в контексті універсальної історії поки небагато і вони невдалі. Не тільки через метафоричність використання як метамови мови синергетики, а й через незрозумілість епістемологічного статусу як самої синергетики, так й проблеми універсального еволюціонізму,

яку, не без підстав, вважають метафорою для «позначення традиційної філософської проблеми», «дослідницьким проектом» постнекласичної науки, філософські та наукові основи якого «далеко ще не прояснені, а часто навіть не усвідомлюються» [цит. за 6, С. 117]. Тому більшість дослідників воліють працювати в межах традиційних – соціологічних – тлумачень історії людства, в межах яких глобалізація розуміється або як одна з декількох тенденцій історії, які протистоять одна одній, або як одна – підсумкова – тенденція історичного розвитку.

У першому випадку, ставлячи глобалізацію в один ряд з такими тенденціями, як «локалізація», «націоналізація» та «регіоналізація», її тлумачать як «процес (або сукупність процесів), який втілює у собі трансформацію просторової організації соціальних відносин та взаємодії, яка породжує міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади. В другому випадку по суті той самий процес – зміни просторово-часових характеристик (таких як зростання швидкості, масштабів, ущільнення або стиснення) та порядку (наприклад, новий світовий порядок) економічних, політичних, культурних та інших взаємодій між народами та державами – інтерпретують як *набуття історією якості глобальності (загальності)* в результаті: розвитку науки та техніки, техносфери (техніцистський підхід); розвитку економічної (капіталістичної) світ-системи (світ-системний підхід); поширення (зіткнення) світових та локальних культур і цивілізацій (соціокультурний підхід) або; модернізації суспільств по лініям: «аграрне – індустріальне – постіндустріальне» суспільства або «традиційне – модерне – постмодерне» суспільства (модерністський підхід) [5, С. 8].

У багатьох працях ці підходи поєднуються або перетинаються. Але, як відзначає Ян Недервеєн Пітерзе, серед усіх інтерпретацій глобалізації найпоширеніша та, що світ стає більш уніфікованим і стандартизованим через технологічну, комерційну та культурну синхронізацію, яка виходить із Заходу, і що глобалізація тісно примикає до модерності [10, С. 73]. У більшості досліджень домінує позиція, згідно з якою глобалізація втілює очевидне збільшення взаємозалежності та взаємопов'язаності людства на основі однієї – західної – моделі розвитку, експансія якої поділила світ на розвинений центр та відсталу периферію, яка вимушено засвоює науково-технічні, політичні та культурні досягнення та стандарти Заходу. Відповідно до цього вибудовуються історичні періодизації вестернізованого варіанта глобалізації: її перший етап зазвичай зараховують до «довгого XVI ст.» (1453–1648) (І. Валлерстайн), пов'язуючи із становленням капіталізму в Європі та колонізацією світу європейцями, другий – до XIX ст. – століття індустріальної революції та формування світового ринку, третій – до середини XX ст.: епохи НТР та міжнародних організацій. Існують інші, масштабніші періодизації, які вважають початком глобалізації неолітичну революцію або Вісьовий час. У цих випадках глобалізацію інтерпретують, наприклад, як циклічно-хвильовий «процес інтеграції різних держав та цивілізацій, який ніколи не закінчується, але прагне до завершення».

За словами Юрія Граніна, усі зазначені трактування і періодизації глобалізації взаємодоповнювані, якщо ми інтерпретуємо глобалізацію як *мегатенденцію до об'єднання цивілізаційно, економічно, культурно, політично та інакше розділеного людства в глобальну (планетарну) спільність або «глобальну вселюдську цілісність»*, яка реалізується (але з різною швидкістю та успіхом) одночасно за всіма вказаними розмежувальними лініями та у багатоманітності конкретно-історичних форм [6, С. 118]. Важливо лише, вказує вчений, вчасно знімати звичні в таких випадках абсолютизації та уникати об'єктивізму, найкращими ліками від яких була й залишається філософія, яка інтерпретує соціальну історію людства не як поле дії певних безособових «сил» або «систем», а як процес, цілісність та єдність якого забезпечується «вплетеною» у нього свідомістю [6, С. 118]. У цьому соціально-філософському аспекті глобалізація не редукується до однієї з багатьох своїх сторін, а розглядається як складний історичний феномен, який від епохи до епохи змінює свої зміст та форми.

Отже, можна зробити висновок, що існуючі концепції глобалізації по-різному тлумачать її суть, історію, структуру та логіку розвитку. Загалом слід визнати відсутність у науці якоїсь єдиної загальної теорії глобалізації. Оцінюючи науковий стан розроблення проблемного поля глобалізації, коректніше говорити не про теорію, а про теорії глобалізації, або ще краще про дискурс та

дослідження глобалізації. Особливість дискурсу з приводу глобалізації полягає у тому, що цей дискурс не може бути локалізований на якій-небудь одній проблемі, у зв'язку із чим багатоманітність проблематики розширює поле наукових досліджень і теоретичних уявлень про глобалізацію. Перспективи подальших досліджень полягають у систематизації існуючих концепцій і теорій, а також у розробленні їхніх класифікацій.

1. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? / Эдуард Азроянц. – М.: Новый век, 2002. – 416 с. 2. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман; [пер. з англ. І. Андрущенка; за наук. ред. М. Винницького]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с. 3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с. 4. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс. – К.: Альтерпрес, 2004. – 104 с. 5. Гранин Ю. Д. Глобализация и вестернизация: pro и contra / Ю.Д. Гранин // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – 2009. – № 3 (15). – С. 5–20. 6. Гранин Ю. Что такое «глобализация»? / Ю. Гранин // Высшее образование в России. – 2007. – № 10. – С. 116–121. 7. Иноземцев В. Л. Вестернизация как глобализация и глобализация как американизация / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 58–69. 8. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире / В. Л. Иноземцев // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 31–44. 9. Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорії і перспективи / Ентоні Мак-Грю // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 1025–1050. 10. Пітерзе Я. Н. Глобалізація як гібридизація / Ян Недервесн Пітерзе // Глобальні модерності / За редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 73–105. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 12). 11. Робертсон Р. Дискурси о глобализации: предварительные размышления: Реф. сб. / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – Ч. 1. – С. 127–131. 12. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц; [пер. з англ. Андрія Іценка]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с. 13. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика и культура / [Дэвид Хелд, Дэвид Гольдблатт, Энтони Макгрю и др.]; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М.: Праксис, 2004. – 576 с. 14. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2011. – 432 с. 15. Keohane R. Power and Interdependence: World Politics in Transition Politics / Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Jr. – 3rd ed. – New York: Longman, 2000. – 352 pp. 16. Robertson R. Interpreting Globality / Roland Robertson // World Realities and International Studies / Ed. by R. Robertson. Glenside. – PA: Pennsylvania Council on International Education, 1983. – P. 7–20. 17. Robertson R. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization / Roland Robertson // Cults, Culture, and the Law: Perspectives on New Religious Movements / Ed. by Thomas Robbins, William C. Shepherd and James McBride. – Chicago: Scholars Press, 1985. – P. 31–42. 18. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1992. – 224 p. 19. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / Strobe Talbott. – New York, NY: Simon & Schuster, 2008. – 496 p.